

## ÁTTELEPÍTÉS?

**M**IÓTA az egyes külföldi német népcsoportoknak a Harmadik Német Birodalomba való csoportos áttelepítése megkezdődött, egész Európa közvéleményét fokozottabb mértékben foglalkoztatja a nemzetiségi kérdés megoldásának ez a kísérlete. A kísérlet szót szándékosan használjuk, mert végleges ítéletet mondani a nemzetiségi kérdés e megoldási módjáról, ma még korai lenne. A jelek mindenesetre arra mutatnak, hogy az ilyenmű úttörő kísérletek, melyek a Balkánon bukkantak fel és ott is játszódtak le, kevésbé mondhatók sikereseknek; a végleges állásfoglaláshoz meg kell várnunk a német népcsoportok visszatelepítésének teljes lebonyolítását, ami gazdasági viszonylatban még évekig eltarthat. Ha a felvetődött problémákkal még a példakép emlegetett német szervező erő sem tudna megbirkózni, akkor a népesség áttelepítésének módszerét, mint a nemzetiségi kérdés egyik megoldási lehetőségét, véglegesen el kell vetni.

Egy lényeges és a német kísérleteket nagy mértékben megkönnyítő különbségre azonban mindjárt rá kell mutatnunk: míg a mostani német akciók csak egyoldalúak, tehát népesség-kicserélésnek, népességcserének tulajdonképp nem nevezhetők, hanem kisebbségek, nemzetiségek kollektív, két ország közti nemzetközi szerződésen alapuló kivándoroltatásának, áttelepítésének, e kísérletek elődei, a balkáni hasonló akciók, tényleges népességcserék voltak, ahol a megállapodásokat kötő két-két állam mindegyike lakosságának egy részét átadta és egyidejűleg a másik államtól bizonyos lélekszámú lakosságot kapott. Ez utóbbi esetekben tehát az érdekelt országoknak kétféle, egyidejű kivándorlás-forrásból eredő gazdasági kérdéseket — a kétféle kivándorlók vagyonának likvidálását, illetve kártalanítását — kellett megoldani és mindkét országnak nagyszámú új lakosság letelepítéséről kellett gondoskodnia, a mostani német áttelepítéseknél — egyoldalú népességátadásról lévén szó — a nehézségek természetesen jóval kisebbek.

Még súlyosabban esik latba, hogy a mostani német népcsoport-áttelepítések előreláthatólag összesen sem fognak kiterjedni több mint félmillió lélekre, s az átvándoroltatással kapcsolatban felmerülő, elsősorban pénzügyi jellegű kérdéseket egy százmillió birodalom gazdasági ereje megoldhatja, míg a balkáni elődök esetében többször összehasonlíthatatlanul kisebb gazdasági erőkkel rendelkező államoknak kellett a fentiek szerint magábanvéve is mintegy kétszer súlyosabb kiindulási helyzetben — kétoldalú cseréről lévén szó — néha többszázezer áttelepülőnek kártalanításáról és letelepítéséről gondoskodnia. Ezek szerint a mostani német átköltöztetések a régebbiekhez képest jóval kedvezőbb előfeltételek mellett indulnak meg és nagyobb zökkenők nélküli lebonyolításuk — különösen a német organizációs képességek segítségével — nem látszik kizártnak. Hogy azonban a végrehajtás nehézségeit a németek is érzik, azt az áttelepítésekkel foglalkozó német megnyilatkozásokból is eléggé kiolvashatjuk, amint ez az alábbi szemelvényekből ki is tűnik.

A népességáttelepítésekre irányuló kísérletek a Balkánról indultak ki, ma még nem tudjuk megállapítani, török vagy görög kezdeményezésre-e? Az eszmét a kicseréléshez az adta meg, hogy a második Balkánháború következményeképp a déli és délnyugati Macedónia, melynek lakossága főleg bolgárokból állt, Görögországnak jutott, míg a Bulgá-

riához csatolt nyugat-tráciai és kelet-macedóniai területeken a bolgárok mellett nagyszámú görög és török is élt. Ez kölcsönös elégedetlenségre és tömegkivándorlásra vezetett, minek folytán az említett területekről 1913 végéig máris 60.000 bolgár és mintegy 80.000 görög vándorolt át önkéntesen az anyaországba. A bolgár-török határterületeken is hasonló viszonyok uralkodtak. Ennek következtében merült fel elsősorban a kisebbségek kicserélésének gondolata. Így került be az 1913 szeptember 29-i konstantinápolyi békeszerződésbe az a rendelkezés, amelynek értelmében a bolgár-török határon mintegy 15 km mélységben kölcsönösen kicserélik a nemzetiségeket. Ez a csere mintegy 50—50.000 lakosra vonatkozott volna s a megfelelő likvidációs tárgyalások meg is indultak, a világháború miatt azonban abbamaradtak. Törökország egyébként 1914-ben Görögországgal is folytatott kicserélési tárgyalásokat; ezeket ugyancsak a világháború kitörése szakította félbe.

A világháború után a kicserélés eszméjét újra felvetették. A legelősebb ellentét bolgár-görög viszonylatban mutatkozott, mert a görög nyomás alatt a bolgárok tömeges kivándorlásra kényszerültek Nyugat-Tráciából, úgyhogy a világháború végén még mintegy 170.000-t kitevő bolgár lakosságból 1920-ban az entente által megejtett népszámlálás már csak kb. 81.000-t talált. „A neuilly-i békeszerződésben“ — mondja E. Singer,<sup>1</sup> kinek nyomán e kezdő kísérletek történetét ismertetjük — „tervbe vették Bulgária görög kisebbségének és Görögország bolgár kisebbségének önkéntes kivándorlását. A neuilly-i szerződés szerint Bulgáriának köteleznie kellett magát, hogy elismeri azokat a határozatokat, amelyeket a szövetséges és társult főhatalmak alkalmasnak fognak tartani a görög és bolgár kisebbségek kölcsönös önkéntes kivándorlására vonatkozóan. A szerződés ezen határozata volt az alapja azon egyezménynek, amelyet Venizelos mesterkedésére a szövetségesek a védtelen Bulgáriára reákövettek; ez az 1919 november 27-én, a neuilly-i békeszerződés aláírásának napján, ugyancsak Neuilly-ben Görögország és Bulgária közt kötött megegyezés ... A kisebbségvédelem történetében ez a megegyezés figyelemreméltó újítást jelent. Míg a korábbi szerződések arra korlátozódtak, hogy a kisebbségeknek lakóhelyükön biztosítsanak bizonyos jogokat, a neuilly-i görög-bolgár egyezmény a kisebbségeknek — mindenesetre önkéntes — kivándorlását vette tervebe abba az államba, amellyel a fajta, a nyelv és vallás kötelekei összekapcsolják őket.“

A béketárgyalásokon egyébként a többi balkáni államokat is rá akarták venni hasonló szerződések megkötésére, de Jugoszlávia határozottan visszautasította a főhatalmak által e célból kiküldött hármash Bizottság javaslatait. A görög-bolgár megállapodásnak is volt egy olyan pontja, amely szerint egy hónapon belül a két ország szomszédjai is csatlakozhatnak a szerződéshez, ezek azonban nem nyilvánították ilyen szándékukat. Ugyancsak a béketárgyalások alkalmával Albánia késznek nyilatkozott, hogy a főhatalmak ily irányú javaslatait elfogadja, ezek azonban elmaradtak, úgyhogy egyelőre csak a bolgár-görög megállapodás jött létre.

Flachbarth Ernő alapvető munkája<sup>2</sup> nyomán e szerződés legfontosabb rendelkezéseit a következőkben foglalhatjuk össze:

A szabad kivándorlás jogát a szerződés minden 18 évnél idősebb személynek biztosította. A kivándorlásnak két éven belül kellett megtörténnie az e célra rendelt vegyesbizottság megalakulásának napjától, e bizottság, vagy annak szervei által kiállított bizonylat alapján. Férjek kivándorlási nyilatkozata a feleségeket is kötelezte, a szülőké, vagy gyámoké pedig a 18 éven aluli gyermekeket is. A kivándorlók ingóságait adó- és illetékmentesen magukkal viheték. Közösségek és intézmények tagjai által kivihető tárgyak tekintetében a vegyesbizottság volt jogosult dönteni. A kivándorlók és közösségeik ingatlanait ugyancsak a vegyesbizottság volt hivatva likvi-

<sup>1</sup> „Der Austausch der Minderheiten zwischen Griechenland und Bulgarien.“ Nation und Staat. 4. Jahrgang, 9 Heft.

<sup>2</sup> „System des internationalen Minderheitenrechtes.“ I. Band. 1937. R. Gergely Verlag, Bpest.

dálni. Érdekes rendelkezése a szerződésnek, hogy a szerződés életbelépte előtt, az 1900—1920 közötti években menekültek részére utólagos kártérítési igényjogosultságot ismert el, menekülésük helyén hagyott vagyonuk eUenértékékep. A kisebbséghez való tartozás igazolását a megfelelő lakóhely előjárója intézte ugyan, de panasztétel esetén a vegyesbizottság mindig az optáló fél javára döntött, úgyhogy végső eredményben a szubjektív elvet alkalmazták. A kivándorlók eredeti állampolgárságukat abban a pillanatban veszítették el, amidőn lakóhelyüket elhagyták és új államuk polgárságát akkor kapták meg, mikor annak területére léptek. Az optások ingatlanait nem tarthatták meg, hanem a vegyesbizottság által megállapított áron át kellett engedniük annak az állannak tulajdonába, amelynek eredetileg polgárai voltak. A megállapított árnak rendszerint 10%-át készpénzben fizették ki, fennmaradó része helyett állampapírokat adtak. Az optásoknak nem kellett kivándorolniok, illetve tulajdonjoguktól nem volt szabad őket megfosztani előbb, míg a váltságdíjat az állam ki nem fizette.

A kivándorlás két évben megszabott határidejét több ízben meghosszabbították, úgyhogy a csere lezárásának határideje 1922 december 18. helyett végeredményben 1927 április 1. lett. Az első határidőig a két államból csak mintegy 200 család jelentkezett kivándorlásra. 1923 nyaratól kezdve azután tömeges kivándorlás kezdődött, mert a görögök a nyugat-tráciái határterületekről mintegy 2000 családot maláriás vidékre deportáltak, ami a szabadon hagyott bolgárokat menekülésre ösztönözte. 1920-ban még 80.000 bolgár élt itt, 1923-ban már csak 30.000 s a későbbi évek folyamán nagyrészt ezek is kivándoroltak. A vegyesbizottság semleges tagjai szerint a csere alapján mintegy 100.000 bolgár hagyta el Macedóniát és Tráciát és mintegy 50.000 görög Bulgáriát. A bolgár kivándorlóknak Görögországban hagyott vagyonát a vegyesbizottság 21 millió dollárra, a görögöknek Bulgáriában hagyott birtokait pedig nyolc és fél millió dollárra becsülte.

E. Singer a lakosságcsere mérlegét a következőkben adja: „Nyugat-Tráciából a bolgárok, akik még másfél évtizeddel előbb is a lakosság legnagyobb részét tették ki, majdnem teljesen eltűntek. Görög-Macedóniában, ahol a Balkán-háború előtt mintegy 300.000 bolgár élt, ma már csak 80.000 bolgár van, hivatalos elnevezéssel mint „szlávnyelvű hellén“; 300 templomukat és 340 iskolájukat, melyeket a bolgárok a Balkán-háború előtt emeltek és tartottak el, bezárták vagy elgörögösítették. És ha a népszövetség vizsgálóbizottsága 1925-ben megállapította, hogy a bolgárok kivándorlása, illetve kiűzése Macedónia és Trácia görög területeiről a görög állam nagyobb nemzeti egységességének elérését előmozdította, ez magában véve bizonyára igaz; ezt azonban a kivándorlók és menekülők mondhatatlan szenvedéseinek és nélkülözéseinek árán érték el és a görög-bolgár ellentétek teljes kiküszöbölését — amit reméltek — mégsem érhették el, mert Görög-Macedóniában éppúgy, mint azelőtt, ma is él egy bolgár kisebbség, melytől a legszerényebb nemzeti és vallási jogok is megtagadtatnak. A borzalmas kísérlet: a nemzetiségi kérdésnek népességcsere útján való megoldása, ez esetben is alapjában elhibázottnak bizonyult. ‘ ‘

Míg a bolgár-görög szerződés kölcsönös önkéntes kivándorlásra vonatkozott, az 1923 január 30-án Lausanne-ban megkötött görög-török szerződés ez államok mohamedán és görög-orthodox kisebbségei egy részének kötelező kicserélését írta elő. „Nemzetközi újítás, mely azonban az igazságosságból gúnyt űz“ — jegyzi meg Flachbarth Ernő. A kényszerkivándorlás alól az anyaállam mentesíthette a kivándorlásra kötelezetteket, sőt ezeket újból vissza is fogadhatta. A szerződés 1923 május i-én lépett életbe és annak érvényessége a görög-orthodox vallású török állampolgárokra, valamint a mohamedán vallású görög állampolgárokra vonatkozott. Kivételt csak Konstantinápoly görög lakói, valamint Nyugat-Trácia muzulmán lakosai képeztek. Később a vegyesbizottság, amelynek itt is rengeteg nehézséggel kellett megküzdnie, a kicserélhetőséget török részen csak a konstantinápolyi patriarcha híveire

korlátozta. Ennek az egyezménynek hatálya is visszamenő volt: határozmányai azokra a menekültekre is kiterjedtek, kik a két országot 1912 október óta elhagyták ezek így kártalanításhoz jutottak. Az egyezmény főbb pontjai lényegileg megegyeznek a fentebb ismertett görög-bolgár egyezménnyel, úgyhogy itt csak a fontosabb eltéréseket említjük. Leglényegesebb az, hogy míg az előbbi szerződés szerint az érdekelteket ingatlanaiért még távozásuk előtt készpénzben vagy állampapírban kártalanítani kellett, ez utóbbi szerződés szerint a kivándorlóknak új hazájukban régi javaikkal egyenlő értékű és azonos természetű vagyontárgyat kellett kapniok és kivándorlásuk előtt a vegyesbizottság csak egy, az adósság mértékét megállapító nyilatkozatot adott át nekik. A gyakorlatban ezeket a határozmányokat azonban nem tartották be s egy később, Ankarában kötött megállapodás a két államra bízta, hogy a kártalanítás kérdését saját állampolgáraival szemben miként szabályozza. A likvidált birtokok annak az államnak birtokába mentek át, amelynek területén feküdtek, mégpedig abban a pillanatban, mikor a kivándorló azt elhagyta.

E szerződés alapján 1925 március 31-ig, mikor a kicserélési akció tényleg lezáródott, 314.647 görögországi muzulmánt cseréltek ki 192.356 törökországi göröggel. Az eredmény azonban itt sem hozta meg a kisebbségi kérdés teljes elintézését és a nemzetiségi kérdés végleges kikapcsolását, mert W. Winkler szerint 1928-ban Görögországban még mindig 126.017 mohammedánt, 1927-ben pedig Törökországban 119.822 görögöt számláltak.

Törökország Romániával is kötött hasonló, de önkéntes és egyoldalú áttelepítésre vonatkozó szerződést (1936 végén), melynek célja a román Dobrudzsában élő, mintegy 225.000 töröknek hazavitele volt.<sup>1</sup> Az egyezmény 1937 április 1-jével lépett életbe és eszerint az áttelepítés öt év alatt vidékek szerint történet volna, hogy a felszabaduló birtokokon, amelyek megvételére a román állam előjoggal rendelkezett, tervszerű román telepítés indulhasson meg. Hogy ezt az átköltöztetés tényleg megkezdődött-e és meddig jutott, arra vonatkozólag adatokkal nem rendelkezünk.

A legújabb keletű hasonló akciókat a Német Birodalom bonyolítja le. Az első ilyenmű áttelepítést Olaszországgal vette tervbe azon céllal, hogy a déltiroli németek kiköltöztetése útján Olaszország felé tiszta néphatárt teremtsen s a két állam és nép között a jövőre minden sűrűlődségi területet megszüntessen.<sup>2</sup> 1939 június 23-án Berlinben erre vonatkozólag megegyezés jött létre, majd ennek alapján ugyanaz év október 21-én egyezményt kötöttek, amely többek közt a következőket mondja: „A Birodalmi kormány és a fasiszta kormány között létrejött egyezmény alapján december 31-én 24 óráig Bozen tartomány, valamint Udine, Trento és Belluno tartományok megfelelő részeiben élő német lakosoknak, mint akik az egyezmény alá esnek, szabadon és önként meg van engedve: hogy vagy származási országukhoz való ragaszkodásból a Birodalomba való átköltözéssel német állampolgárságért optáljanak, vagy pedig megmaradva továbbra is a nevezett tartományokban, olasz állampolgárok legyenek, minden ezzel együtt járó jog és kötelesség betartásával.“ Az egyezmény kimondja továbbá, hogy minden németnyelvű személy a községi elöljáróságokon, vagy a német szervezeteknél megkaphatja, kitöltheti és leadhatja a megfelelő formulárákat, akár Németország, akár Olaszország javára. Az áttelepítés határidejéül 1942 dec. 31-et vették tervbe.

A Frankfurter Zeitung 1940 január 5-1 száma a Németország javára történő optálásokról a következőket közölte: „Bozen tartományban 146.488 népi német jelentkezett, Trient, Udine és Belluno tartományok vegyes-

<sup>1</sup> R. von Schuhmacher: Siedlung und Machtpolitik des Auslandes. Leipzig—Berlin, 1937. B. G. Teubner.

<sup>2</sup> Runge, G.: „Zur Umsiedlung der Volksdeutschen.“ Nation und Staat. 13. Jahrgang, 4 Heft.

nyelvű zónájában 16.572, míg a nevezett tartományokba illetékes, de másutt lakó németnyelvűek közül 2305. összesen tehát 185.365 népi német akarja a német állampolgárságot megszerezni.“ (A déltiroli németek számát újkeletű német adatok szerint 225.000-re tehetjük, az áttelepítés lezárása után tehát kb. 40.000 német fog még maradni az olasz Dél-tiroiban.)

Már az olasz-német áttelepítési megállapodás is elég élénk feltűnést keltett kisebbségi és politikai körökben, még inkább fokozta azonban az érdeklődést a Német Birodalomnak az az akcióorozata, amelynek folyamán a Baltikumban élő, majd később az újabb orosz uralom alá került területek németjeit költöztette haza. A német hivatalos nyilatkozatok szerint ezen átköltöztetések célja Kelet-Európa nemzetiségi viszonyainak leegyszerűsítése és rendezése, melynek folyamán a visszahozott német népcsoportok legnagyobb részét a volt lengyel korridorban találják új hazát, mely a lengyel uralom alatt — elsősorban a németek tömeges menekülése miatt — igen erősen ellengyeledett. A Német Birodalom kancellárja 1939 október 6-iki beszédében jelentette be a Német Birodalom ebbeli szándékát és az erre vonatkozó tárgyalások, sőt maguk az áttelepítések is villámgyorsasággal folytak le.

Először a Baltikum németjei kerültek sorra, akiknek ősei 1200 körül, mint a német lovagrend tagjai, telepedtek ott meg és századok folyamán Livland, Kurland és Észtország virágzásához nagy mértékben hozzájárultak, kiknek száma azonban — főleg városi lakosságról lévén szó — az utóbbi évtizedekben már nagyon megcsappant. Súlyuk és jelentőségük is fokozatosan csökkent, bár kis létszámukhoz képest még mindig aránytalanul nagy volt az újonnan alakult kis balti államok közeletében is, akárcsak régebben, a cári orosz uralom idejében. Október 9-én megkezdődtek Révaiban a mintegy 16.000 észtországi német hazaköltöztetésére vonatkozó tárgyalások, amelyek eredményeképp október 15-én jegyzőkönyvet írtak alá „Észtország német népcsoportjának a Német Birodalomba való áttelepítéséről.“ Eszerint átköltözési szándék nyilvánítására mindazon 18 éven felüliek — kiskorúaknál a szülők — jogosultak, akik vagy fel vannak véve az észtországi németek kulturális autonómiájának alapjául szolgáló úgynevezett nemzetiségi kataszterbe, vagy akiknek az észt igazságügyminisztérium igazolást ad arról, hogy a német néphez tartoznak. Amennyiben katonák, elbocsátják őket a szolgálatból. Az áttelepítés kiterjed a kórházi ápolás alatt, állami vagy községi közület (árvaház stb.) gondozásában élő, valamint börtönbüntetésüket töltő személyekre is. A kivándorolni szándékozók az észt igazságügyminisztertől megfelelő bizonylatot kapnak, melynek átvétele az áttelepülésre kötelez. Azok, akik kénytelenek gazdasági ügyeik likvidálása végett még hosszabb ideig Észtországban maradni, három hónapig különleges elbánásban részesülnek. Ami a gazdasági kérdéseket illeti: három hónapon belül minden kivándorló magával viheti háztartási felszerelését, későbbi kiszállításért már vámot kell fizetni. Műbeccsel bíró gyűjteményeket és levéltárakat csak az észt kultuszminisztérium engedélyével lehet kivinni; autókat, motorbicikliket és orvosi felszereléseket csak a gazdasági minisztérium engedélyével. Iparüzéshez szükséges szerzők, sőt bizonyos mennyiségű anyagok kivitele meg van engedve. Kézpénzt a kivándorlók személyenként 50 észt koronáig vihetnek magukkal. Azok a készpénzkészletek, melyeket a kivándorlók nem tudnak magukkal vinni, továbbá mindennemű bankbetét, értékpapír és kölcsönkötvény egyleg a német követség külön számláján fognak kezeltetni, később pedig átadatnak a megalakítandó német „Treuhandverwaltung“-nak. Minden kivándorló, aki 14. évét betöltötte, saját ékszerait 500 észt korona értékig magával viheti, de ezüst tárgyakat csak az esetben, a gazdasági minisztérium külön engedélye alapján, ha azok régi családi darabok. A német kormány a revali német konzulátus mellett egy német „Treuhandverwaltung“-ot fog szervezni, amely a Német Birodalomnak különleges lebonyolító szerve lesz és feladata az, hogy a kivándorlók visszamaradó és később átutalandó vagyonát kezelésbe vegye, lehetőleg haladéktalanul likvidálja és a kivándoroltak adósságainak fedezéséről gondoskodik. Ehhez a szervhez az észt kormány egy

megbízottat nevez ki, akinek teljes betekintési joga lesz az intézkedésekbe és vétőjával egyes ügyeket döntés végett az e célra alakítandó német-észt döntőbíróóság elé vihet. A kivándorlók nagybirtokait a likvidálás megtörténteig az észt gazdasági minisztérium veszi kezelésébe; kisbirtokokat joga van a kivándorló tulajdonosnak, amennyiben azt nem tudta értékesíteni, egyelőre egy általa megjelölt bizalmi férfinak átadni. A mezőgazdasági birtokok likvidálását a „Treuhandverwaltung“ az észt mezőgazdasági minisztériummal egyetértésben fogja végezni. A függőben maradt kérdéseket később újabb megegyezéssel fogják szabályozni.

Az egyezményt október 15-én írták alá és három nappal később már elindult Révaiból az első gőzös mintegy 500 kivándorlóval. Körülbelül egy hónap leforgása alatt mintegy 16.000 embert szállítottak át, valamennyit hajón. Észtországban mindössze párszáz német maradt csak vissza; ezzel a hétszázéves észtországi német kisebbség léte a gyakorlatban megszűnt.

Az észtországi németség áttelepítésével majdnem egyidőben ment végbe a mintegy 60.000 lelket kitevő lettországi német népcsoport elköltöztetése is annak a szerződésnek alapján, amelyet a két kormány 1939 október 30-án kötött „a német kisebbségű lett polgároknak a Német Birodalomba való áttelepítése“ tárgyában. Ennek határozmányai alapján megegyeznek a hasonló észt-német egyezmény megállapodásaival. A fontosabb eltérések a következők: a kivándorlási kérelem benyújtására itt már a 16. életévüket betöltötték jogosultak. Az optálási határidő két hét. A kivándorlók visszamaradt mezőgazdasági birtokait a lett állam veszi védelmébe, kezelésük pedig és a felettük való rendelkezés a német kormány által megalakítandó „Umsiedlungs-Treuhand-Aktien-Gesellschaft“-ra („UTAG“) száll át. A városi ingatlanokat az „UTAG“ 1941 december 31-ig értékesítheti. A mezőgazdasági ingatlanokat az „UTAG“-tól a lett állam vásárolja meg. Az ipari és kereskedelmi vállalkozások közül azoknak sorsa felől, melyek a két ország közti vonatkozásban fontosak, a két kormány külön megállapodása alapján történik majd intézkedés, a többiek sorsáról a lett kormány dönt. Azok az értékek, melyeknek kivitelét nem engedélyezik, kártalanítás nélkül a lett állam birtokába mennek át. Az átvándorlás folytán a lett állam terhére a váltságdíjak és egyebekből előálló adósság transzferálása általánosságban lett árucikkeknek Németországba való átszállítása útján történik. A kivándorlók németségének igazolása vagy a német követség által kiállított írással, vagy egy „más elismert okirattal“ történik. A német állampolgárság elnyerése után az elvándorlás kötelezettsége alól felmentetnek mindazok, akik a lett államra nélkülözhetetlenek és akikre vonatkozólag a két állam kormánya ebben megegyezik. A szerződés a kivihető és ki nem vihető tárgyakat sokkal részletesebben felsorolta, mint a német-észt megállapodás, de a levéltárak, könyvtárak, éremgyűjtemények és műértékű tárgyak ügyében való döntést ennek ellenére is paritásos bizottság hatáskörébe utalta. A lettországi németek hazaszállítása ugyancsak hetek alatt ment végbe, tengeri úton, még a tél beállta előtt.

Sokkal súlyosabb körülmények közt történt meg a Lengyelország felosztása után orosz fennhatóság alá került volt lengyelországi területek német lakosságának átköltöztetése. Ez a német népcsoport a balti németeknél jóval nagyobb számú volt és amazzal ellentétben legnagyobb részt parasztokból vagy legalább is falun élők közül állott. Két nagyobb településcsoportot lehetett köztük megkülönböztetni: az egyik a volhíniai telepések csoportja, mintegy 50.000, a másik a galíciaiaké 60.000 fővel. Ezeknek áttelepítéséről G. Runge fentebb már idézett cikkében többek közt a következőket írja: „A németek áttelepítése a korábbi Kelet-Lengyelországból (az 1939 november 16-iki német-szovjetorosz megállapodás alapján), akiknek számszerűleg legerősebb csoportjai Volhíniában és Galíciában telepedtek meg, végre biz-

tos fejlődési alapot teremt olyan veszélyeztetett néprészeink számára, amelyek német hazájukból való felkerekedésük óta többszörösen változtatták lakhelyüket és ennek következtében egy tájon sem tudtak mélyebb gyökeret verni.“ „A Szovjetunióval kötött áttelepítési egyezmény biztosítja, hogy az áttelepülők egy új gazdaság megindításához szükséges minden élő és élettelen tárgyat magukkal vihessenek. A visszamaradt vagyont megfelelően leszámítolják.“

A keletlengyelországi németek átköltöztetése a múlt év embertelen telében igen súlyos körülmények között ment végbe. A „Deutsche Allgemeine Zeitung“ február 7-1 száma a következőkben számol be ez akciók lefolyásáról és befejezéséről:

„A nagy mű, a Szántól és Búgtól keletre levő területek németjeinek áttelepítése be van fejezve. A modern segédeszközök teljes kihasználásával, de még inkább a rendőrség, az SS, az NSV, és az Ostbahn által rendelkezésre bocsátott személyzet segítségével és mindenekelőtt, hála a visszavezetettek áldozatkészségének és kitartásának, 42 nap alatt hatalmas teljesítmény ment végbe. 1939 december 21-től 1940 január 31-ig

118.000 átköltöző lépte át a német-orosz határt, tízezrekre menő lóval és szekérrel... A német Ostbahn nagy teljesítményét az a tény emeli ki, hogy a német-orosz érdekszféra-határtól Lodzиг vonat jött visszatérőkkel. Néptársainknak 80%-a a határátlépési pontokhoz vasúti kocsikban érkezett meg, amelyeket az oroszok bocsátottak rendelkezésre. Az ott létesített táborokban való rövid tartózkodás után, ahol ápolást és gondozást kaptak, tovább folytatódott a gyűjtő-szállítmányok útja a lodzi tábor felé. Vonatot vonat után szereltek fel és indítottak útra nyugat felé. Az Ostbahn a vonaton érkezett áttelepülők számára összesen 140 vonatot bocsátott rendelkezésre, amelyek 10—20 személykocsiból álltak és befogadóképességük 1200 személyig terjedt. A borzalmas hideg, amely éppen ezidőtájt uralkodott, embert és anyagot egyaránt a legkeményebb feladatok elé állított. Nagy nehézségeket okozott a német kocsik kifűtése, amelyek a 43—45 fokos hidegben csak fűtőkocsik és fűtőmozdonyok közbekapcsolásával voltak felmelegíthetők, nem lévén berendezve ilyen szibériai hőmérsékletre. De mit jelentenek mind e teljesítmények ahhoz a heroizmushoz képest, amellyel ebben a szibériai hőmérsékletben a szekérkaravánok megszakítatlan éjjeli és nappali menetben, hóban és fagyban előredolgozták magukat! Az Ostbahn ezeknek a férfiaknak 130 vonatot bocsátott rendelkezésre. Egy ilyen vonat rendszerint 60 kocsiból állott és körülbelül 120 embernek, 200 lónak és 120 szekérnek adott helyet. A szekérkaravánok átrakásánál a rendőrség, az SS és a birodalmi munkaszolgálat parancsnokságai tetterősen segítettek. A rendőrség emberei kísérték azután a vonatokat, hogy a hazatérőket az úton, amelyet az ellátó állomásokon való tartózkodások többször megszakítottak, gondozzák.“<sup>1</sup>

Az áttelepítéseknek azonban nemcsak gazdasági és technikai, hanem lélektani nehézségei is vannak. Ezekre mutat rá Max Hildebert Boehmnek, az ismert népiség-szakértő egyetemi tanárnak ugyancsak a Nation und Staat-ban közzétett cikke (13. Jahrgang, 7. Heft. „Seelische Umsiedlung“ címen), amelyből a következő fontosabb részeket idézzük:

„Mióta a Führer a múlt őszön beledobta az európai vitába a népszórványok áttelepítésének jelszavát, már néhány helyen megindult a szervezett „népvándorlás... Ezzel egy sereg gyakorlati kérdés merült fel, mely összefügg nagy néptömegeknek hirtelen tömeges áttűtésé-

<sup>1</sup>E sorok írásakor számolnak be német jelentések arról, hogy megindultak a tárgyalások a legfrissebben orosz fennhatóság alá került litvániai, illetve beszarábiai és bukovinai területek németjeinek visszaköltöztetésére vonatkozólag is. A Szovjetunió régi területein, melyekre ez akciók — úgylátszik — nem terjednek ki, 1930-ban mintegy 1,250.000 német élt, ezek közül a Volganémet Köztársaságban és Ukrajnában kb. 390—390.000, Szibériában kb. 120.000, a Kaukázusban kb. 75.000, a Krimben kb. 45.000.

ve l... Ezeknek az embereknek ott keleten ... a szűkebb haza („Heimat<sup>4</sup>) jelentette minden népi hagyománynak összefoglalását, az állandó népi küzdelemben a belső nyugalmi helyzetet, a lélek vigaszt a fagyos, államban<sup>4</sup>, mely más népiségű csoportjaival szemben kevés atyai szeretetet tanúsított, a hozzátartozás zálogát egy titkos Németországhoz, amely több, mint földrajzi, több, mint politikai fogalom, mely a németeknek a távolban a naív csodálat, túlradó várakozás és hívó remény mentvára. Az áttelepítési akciónak eme lelki oldalát, amelynek legyőzése elég nehéz és az attól sújtottak súlyos áldozata nélkül nem vihető keresztül, nem lenne szabad elfelejteni a gyakorlati gazdasági kérdések mellett. Akinek a hirtelen áttelepítés pillanatában például szállítási, vagy csomagolási nehézségek miatt el kell kótyavetyélnie a megszokott rögöt, az ősi birtokot, vagy saját szerzeményt, egy munkás és nélkülözésekben gazdag élet megszeretett kísérőit, az nemcsak gazdaságilag károsodik, hanem lelkileg is sebet kap. Nemcsak a nagyobb hazát adja fel, hanem nagyrészt a legkisebb, a személyes hazának, az otthonnak is, amelyet az ember — mert így van teremve — egy kis darabka földön és négy fala között maga körül felépít. Egybehangzó tanúságok szerint a népi német áttelepülőket ezt a sokféle áldozatot, amelynek nagysága természetesen az áttelepítés háborús iramával is összefügg, csodálatos lelkierővel hozták meg, mely minden bámulatot megérdemel. Annál erősebb most az a kívánságuk, hogy a régi anyaországban, amely főleg a gyermekek, de sokszor az öregek előtt is sok vonatkozásban teljesen új és lelkileg idegen, ismét megtaláljanak valamit az elvesztett otthoni melegségből, hogy ne a törzs, a faluközösség, a polgári szomszédság és az egyházi lelki gondozás emberi kötelekeiből kiszakítva telepítsék le Őket, hanem lehetőleg együttmaradva.

Ez a kívánság is csak részben teljesíthető. Sokaknak tehát az elszakadás áldozatait után az új talajban megújuló csalódásokat kell legyőznie. Az áttelepülő, aki külső vártáján népi értelemben magától értetődő bátorságra nevelkedett, képes és kész lesz erre is, ha a Birodalomban megérti lelki állapotát. Ezért minden szervet, amely ezekkel a gyakorlati intézkedésekkel foglalkozik, kicsi, akár a legkisebb vonatkozásokban is, amelyek azonban oly sokaknak egészen nagy személyes életkérdéseket jelentenek, az áttelepítés messzenéző tulajdonképpeni céljainak sikeréért nagy és nehéz felelősség terhel.

Ez a felelősség annál súlyosabb, mert az áttelepülőeknek nemcsak otthon-érzéke (Heimatsinn), hanem már vázolt haza-hite is szükség-szerűleg legalább is fokozatilag és átmenetileg csatlódni lesz kénytelen. Mint ahogyan a messzeségből vágyódóan és rajongva imádott kedves mindig ki fogja bizonyos mértékben józanítani imádját közelről, éppen mert a közvetlen közelség más optikai törvényeknek van alávetve, mint a kifejezetten fantasztikus elemek által meghatározott távoli perspektíva, így az anyaország sem tehet eleget a népi német visszatelepülőket összes idealisztikusan túlfeszített várakozásainak, melyek a külpolitikai néplélektan ismerője előtt nem meglepőek, a szociológus és népiségtanoreitikus számára könnyen érthetőek, a naív hazai német gondolkodásnak azonban tökéletesen meglepőek. Ha a frontról hazatérő katonának hátul egy altiszt, aki soha puskaport nem szagolt, joviálisán a vállára vereget és azt mondja: „Jól van fiam, belőled még itt a kaszárnyában egészen jó katona lehet!” — akkor ez a katona hajszályaira ugyanazt fogja érezni, ami minden népi németnek legkellemesebb emlékei közé tartozik első birodalmi látogatásáról...

De bármily furcsán is hangzik: azok a körülmények, amelyek a jelen pillanatban szétszórt külföldi németek áttelepítésének hatalmas munkáját technikailag annyira megnehezítik, éppen a lelkiek szempontjából nagy könnyítést is jelentenek, ha helyesen kihasználjuk ő k e t . . .

A valóságos Németországba való beleszokás megkönnyül, ha oly történelmi pillanatban következik be, amelyben még maga ez az anyaország is a forradalmi fejlődés állapotában változik, ahol senkinek sincs ideje fájdalmas elmélkedésekre csatlódtott „Wunschtraum“-ok fölött, hancin amelyben egy közös harci élmény minden erőt varázsába von. Minél gyorsabban lesznek fáradt, bizonyos szempontból felőrlődött hazatérőkből, akik a régi őshaza ölében kötnek ki, együttalkotó, együttbajlódó, együtttharcoló és együtt is szenvedő néptársak a nagy birodalomban, annál gyorsabban és biztosabban fogjuk az átmenet elkerülhetetlen nehézségeit legyőzni“.



Az eddig elmondottak és idézetek — úgy véljük — eléggé igazolják a bevezetésben nyilvánított nézetünket, hogy a népességcsere vagy átköltöztetés súlyos nehézségekkel jár és arra, mint a nemzetiségi kérdés megoldásának egyik lehetőségére vonatkozólag legjobb esetben is csak tartózkodó módon nyilatkozhatunk: a kezdetek határozottan rossz tapasztalatait legfeljebb a most folyamatban lévő német akciók sikere teheti jóvá, amelyre nézve pedig egyelőre még nem alkothatunk ítéletet. A népességcsere eszméjével szemben tehát az eddigi tapasztalatok alapján legalább is tartózkodóan kell viseltetnünk.

Ezt a tisztán elvi álláspontot nem árt ma nyomatékosan kifejezni, annál is inkább, mert ellenőrizhetetlen hírek szerint egyes román körök ilyen népességcserével szeretnék a vitás magyar-román kérdéseket megoldani. Esetleges ilyen kísérlettel szemben a magyar álláspont csak a leghatározottabban elutasító lehet. Nem csupán a most elmondottak miatt, nem is csak a megoldhatatlan gazdasági és telepítési nehézségek miatt, melyet a két és fél milliós magyar kisebbségnek egy tízmilliós országba való áttelepítése jelentene,<sup>1</sup> nem is azért, mert a két és fél milliós erdélyi magyarságnak nem egyenértékű cseretárgya lenne Kis-Magyarország 40.000 főnyi oláh lakossága, hanem kizárólag és véglegesen már csak azért sem, mert Erdély kérdését nem lehet pusztán nyelvi vagy nemzetiségi kérdéssé szűkíteni. A mi felfogásunk szerint ott nem a magyar kisebbség jogainak biztosításáról vagy életének pusztá átmentéséről van szó, hanem arról, hogy Erdélynek legalább is nagy része Magyarország vitathatatlan életteréhez tartozik, melynek természetes lezárása a Kárpátok karéja. Amint ez a határ a természet által megalkotott Magyarország adott és elengedhetetlen határa, másfelől Erdély magyarsága ennek a kárpáti első és örök magyar birodalomnak őslakossága. Nem bevándorló és betelepített, amelyet most vissza lehet költöztetni a vendégállamból az anyanemzethez, hanem mostani település-helyén a tulajdonképpeni egységes magyar nemzetnek és Magyarországnak éppen olyan szerves része, mint a Nagyalföld vagy a Dunántúl és annak lakossága. Erdély, illetve az erdélyi revízió kérdése tehát nem magyar kisebbségi kérdés, nem nemzetiségi kérdés, hanem ennél sokkal több: nemzetpolitikai kérdés. Ezt pedig népességcserével nem, hanem csak természetes, észszerű és a magyarság életszükségleteit biztosító határok megvonásával lehet megoldani.

MORAVEK ENDRE

<sup>1</sup> Emlékezünk, hogy a háború után mindössze mintegy 300.000 menekültünk elhelyezése is mily nagy nehézségekkel járt. Pedig azok javarésze vagyontalan hivatalnokember volt, akit nem kellett telepíteni s akinek nem létező vagyonát — nem kellett az utódállomokkal likvidálni, átköltözködésüknek tehát gazdasági nehézségei külső vonatkozásban aránylag kicsinyek voltak.